E-mail: astanahabary@astanatelecom.kz

№47 (2211) Сейсенбі 15 сәуір 2008 жыл

АСТАНА ХАБАРЫ

ҚАНДАУЫР

белгілі карикатурашы-суретші Айдарбек Ғазизұлының шығармашылығы хақында

Өмір деген қызық-ау...
Осыдан жарты ғасыр бұрын қазақ баспасөзінің қара шаңырағы "СҚ"-ға Жанұзақ Әбдіғұлов суретші болып жұмысқа орналасып жатқанда дүниеге шыр етіп келген Айдарбектің пешенесіне оның орынтағына отыру жазылғанын кім біліпті?! Әрине, ешкімнің де сәуегейлік айта алмасы анық. Бәрі де тек құдіретті күшті Алла тағалаға ғана аян-ды.

ЖАНАТ ЕЛШІБЕК

Расында солай боп шықты. Жанұзақ аға зейнеткерлікке дайындалып, шабаданын жинастырып жүргенде, газетімізге суретшілер легін тарта бастадық. Ол кезде өйтпеске болмайтын еді. Суретші — қаны жерге тамбай тұрған қат мамандық. Газетке кез келген қылқалам шебері келе бермейді. Жүріс-тұрысы да, киім киісі де, ең ақыры сақал-мұрт пен шаш қойыстары оқшауырақ көрінетін оларды партиялық басылымдар маңайына жөн-жосықсыз жолатпайды. Қатып-семген темірдей қатаң жүйенің жазылмаған өз заңы, қабағымен ғана ұқтырар өз төртібі бар. Мұны іштей сезетін бостан суретшілер газет есігін мүлдем ашпайтын. Еркіндікте өмір сүрген олар ертеңнен қара кешке сапасы төмен фотоларды тырналап ретушь жасап, ғұмыры бір күндік газеттік штрих-заставкаларды шимайлап отырғысы келмейді. Оның орнына кесек картиналар мен ертеңгі күні ел игілігіне айналар полотнолар жазуды дұрыс санайды ғой. Мұны тәптіштеп жатқаным, сона-у-у бір жылдары редакцияда өрескелдеу әрі қызықтау, қалай десек те түрпілеу идеяның құлақ көтергені еріксіз еске орала береді. Бүгешігесіне дейін айтып, ішек-қарнын ақтармай-ақ қояйын. Кезекті лездеме үстінде ұжымды екіге қақ жарған өңгіменің жай-жапсарын жеткізейін.

Жайма шуақ лездеменің градусы күтпеген жерден көтеріліп, пікірсайыс көкпары басталып-ақ кеткені. Отқа шыжылдатып тұрып май құйған тәжірибелі де сақа журналист Бекділда Абдуллиннің тосын пікірі:

– Өздеріңіз қараңыздаршы. Осындай штрих бола ма екен? Әп-әдемі очерктің мазмұнын ашпай тұр. Нашар штрих. Осыған орай маған мынадай бір ой келеді. Тәп-тәуір очерктерге, суреттемелерге, өңгімелерге белгілі суретшілерге заказ беріп, арнайы заставкалар жасатып көрсек қайтеді? Мәселен, Қанапия Тілжанов, Камиль Шаяхметов тәрізді, тағы басқаларға... Қаламақысын да басып қояйық. Әйтпесе, мынадай мырқымбай штрихтарды салдырмайық әуре болып...

Лездемені жүргізіп отырған Сапекең – Сапар Байжанов оқыс пікірге аландай, қисайыңқырап бір жағын таяныып, отырған қалпын өзгерте бойын тіктеген.

– Абдуллин жолдастың ұсынысын ескерген жөн бе деймін. Өзгелеріңіз бұған қалай қарайсыздар?

Бағанадан тыпыршыған Кеңесхан Зәкенов:

– Бекеңнің жаңағы айтқан пікірлері дұрыс емес, - деді орнынан ұшып түрегеліп. – Мен онымен келіспеймін. Ең алдымен ескертерім, газет графикасы мен живописьті шатастырмау керек. Әлгінде айтқан суретшілердің қай-қайсысы да газеттегі титімдей көлемді алатын штрихтарды өлсе салмайды. Дұрысы сала алмайды. Өйткені, олар кең тынысты қылқалам шеберлері емес пе. Соны білуіміз тиіс. Егер суретші іздесек, худграфта, училищеде оқып жүрген студенттерді газетке тартайық.

– Кеңесханның да ойы дұрыс сықылды. – Ежелгі әдетінше алыстан орағытып, пікірін нақтылай шегелемейтін редакторымыз секретариаттың назарын аударған. – Әлгіндегі сын-ескертпелерді қаперге алып, жігіттердің пікірлеріне құлақ саларсындар. Үлкен суретшілерге... несі бар заказ беріп көріндер. Мүмкін...

Бастықтың сөзін аяқтатпастан орта жолдан киіп кеткен замответ Совет Шиманбаев:

– Сапеке, қазір летучкадан шыққан бойда өзім заказ беремін, - деді көз әйнегін сипалай.

– Сөйтіндер, ойласындар, көрерсіндер...

Иә, сонымен не болды дейсіндер ғой. Мүйізі қарағайдай суретшілер мырсылдап күліп, "тапқан екенсіндер заставка жасайтындарды" депті бірінен соң бірі. Мұны естіген бастықтар да ләм-мим ауыз ашпаған. Өйтпегенде ше. Күштеп кімге сурет салғызарсың?

Өстіп жүргенде үлкенді-кішілі қазақстандық бүкіл басылымдар жарыса бірінші беттеріне әзіл суреттер мен өткір карикатуралар жариялай бастады. Демократия лебі сықиған партиялық газеттердің беттеріне де қан жүгірткен. Жаңа редакторымыз Нұрлан Оразалин де тықақтап, "Экспрестің" Кикосындай біреуді тездетіп табындар" дейтінді шығарды. Әзірге ешкім жоқ. Николай Лебедев, Александр Щестаковтар салған сықақ суреттерді арагідік бірінші бетке көрсетіп беретін болдық. Сөйтсе де олардың туындылары қазақы менталитеттен тым алыстау жататын. Амалсыз басамыз. Бір-екі мәрте жариялаған юморист жас суретші Айдарбек Ғазизұлының карикатуралары көп көңілінен шықты. Оның салған сайқымазақтары лездемелерде мақталып та жүрді. Тіпті, жігіттердің кейбірі: "Осы баланы қызметке шақырайық та" деген ұсыныстарын ашық білдірген. Бұл пікірді бастықтар да қош көрген-ді. "Өзімен сөйлесіп, тамырын басып көрсеңдерші. Қазір "Халық кеңесінде" істеп жүрсе, Сарбас Ақтаев ағамыз оңайшылықпен жібере қоймас. Жақсы қызметкерін кім беруші еді..."

Редакторымыз текке күдіктенбепті. Бұдан бұрын Айдарбектің карикатуралары хақында газетімізде мөлдіретіп жазған, өнер тақырыбының ұңғыл-шұңғылын тамыршыдай сезетін өзіміздің қызметкер Қали Сәрсенбайдан сыр суыртпақтап, барлау жасадым. "Әй, қайдам? Баспана жағынан қиналып жүрген секілді. Жоғарғы Кеңестен үй болып қала ма деп дәмелі. Жанадан ашылған газеттеріне таяуда біраз пәтер бермекші көрінеді..." Әріптесімнің ойын аңғарған мен бізге анда-санда бас сұғып, суретші ағасы Жанұзақтың қасында әңгіме-дүкен құрып отыратын жүзінен шуақ төгілген, аса инабатты да ұяң бауырымды "бізге келсейші" деп қыстамадым. Көңіліміз ашық, сәлеміміз дұрыс. Әкелген сықақ-суреттерін тартпамызға тығып тастамай, ұдайы жариялап жүрдік.

Осы жерде бір күлкілілеу жайды еске түсірейін. Журналист ағайындардың құлағы әманда түрік жүрсе керек. Естіген өңгімемізді шырқын бұзбай жеткізейін. Біздің "Егеменге" Айдарбектің екі-үш цикл карикатурасы бірінен соң бірі шығып кеткенін көрген "Халық кеңесінің" журналистері апталық лездемелерінде суретшінің атына сөз тигізе, мысқылдай түйрейді. "Біздің Айдарбек ең тәуір дүниелерін "Егемен Қазақстанға" беріп жүр. Әрине, бұл дұрыс емес. Мұнысын тоқтату керек. Нанды қай газеттен жеп отырғанын білсін. Жаза қолданбаса болмайды..."

Жігіттерін сабырға шақырған бас редактор Сарбас ағамыз екідай күйге түседі. "Былай тартсаң – арба сынады, былай тартсаң – өгіз өледінің" кебі. Қанша айтқанмен қырық жыл еңбек еткен "Егемені". Бүйрегі бұрады ғой. Әрі болмашыға жүз жыртысып қайтсін. "Біздің Айдош тойған күшік тәрізді. Кәдімгі ауылдың томпиған күшігіндей өз үйінен тойып алып, көршінің ауласына барып күншуақтап маужырап жататын..." деп сөзінің соңын әдемі әзілге шаптырады. Мұның астарын, әрине, біреулер түсінсе, екіншілері ұқпапты...

Сөйтіп жүргенде, қандай құйтырқы саясат екені белгісіз Парламенттің газеті "Халық кеңесі" газеті табан астынан жабылып, үлкен ұжымның мүшелері мен дүние-мүлкі таратылды. Жер-жердегі меншікті тілшілеріне әрқилы жұмыстар тауып берген Жоғарғы Кеңес аппараттағы журналистер мен техникалық қызметкерлерді билікпен келісе отырып, Алматыдағы түрлі басылымдарға бөледі. Қосымша штаттың қосылып жатқанына кім қарсылық білдірсін? Біздің "Егеменге" де оншақты жазарман орналасты. Солардың ішінде танымал суретші-карикатурист Айдарбек Ғазизұлы бар еді. Көктен күткеніміздің іргемізден шыға келгеніне мәзбіз. Жасыратыны жоқ, қатты қуандық. "Әзіл суреттен ақсап жүрген "Егеменнің" бет-ажарына нәр жүгіретін болды. Айдарбектің карикатуралары сықиған сұрғылт газеттің (біз өзімізді қанша дәріптесек те, қалың оқырман "ЕҚ"-ның бас шұлғығыш мінін көзімізге күн сайын шұқиды) сәнін келтірер деп дәмелендік. Қанша газет-журналдарды аралап, жазған туындыларын ұсынып, жариялатып жүрсе де, тіпті, өлгі тарап кеткен "Халық кеңесінде" істесе де Айдарбек газеттің ішкі кухнясын, оның ішінде секретариат сырын ықыластана мойындамайтын боп шықты. Бұл өлгінде өңгіме әуезінде андатқандай, суретші біткенге тән одағай мінез. Ақиқатын ашық айту керек – жақсы қасиет. Қарабайырлыққа мойынұсынбай, қарапайым көрінгісі келетін Айдарбек тек таланты мен қабілетіне сенетінін әп дегеннен аңғартты. Көкейкесті мәселелерге, толғақты проблемаларға, тіршілік түйткілдері мен күнделікті өмірімізде жиі ұшырасып жататын келенсіздіктерді әжуалаған сықақ-суреттерін қарша боратты. Саяси тақырыптарға да батыл қалам сілтеді. Қылқаламын тиген жерін қиып түсер қылыштай сермеді. Темір тәртіп пен қатал жүйе әбден құрсаулап, шідерлеп тастаған тосырқау тақырыптың мандайын жарқыратқан Айдарбек барша басылымдарға тән тек газеттің бірінші бетіне ғана берілетін алақандай юмор салумен ғана шектелмеді. Бұрын-сонды өзге газеттер жариялап көрмеген кесек тақырыптарға арнап суреттер салуға айрықша құлшынды. Соны да, тосын туындылары газеттің әдеттегі безендірілу сипатын бұзып, макеттеудегі таптаурын стильге өзгеріс енгізе бастады. Карикатураның түрлі астарлы жанрында сызылған жеңіл әзілге, ащы да зілді сықақтарды арқау еткен дүниелері "Егеменнің" ішкі - сыртқы беттеріне дейін шашырап орналастырылды. Әлбетте, жаңалықты өркім өрқилы қабылдайды ғой. Жас қылқаламның ізденісін көзқарасы мен ойы әлі күнге ескіше, бірен-саран тоқыраудың соңғы тұяқтарына ғана оғаштау көрінгенімен жалпақ жұрт құлай құптаған.

Әлі есімде. Таңертеңгі макет үстінде Айдарбек жымыңдай, түнімен ұйықтамай салып келген бір суретін ұсынған:

– Келесі нөмірге салып жіберсеңіз, жақсы болар еді, - деген ол көмейіне кептелген күмәнін да жасырмады. – Әй, қайдам? Бастықтар қорқып жүрмесе...

–Кәне, әкелші бермен. - Әуелде оншалықты мән қоймағаным рас. Үстелдің шетінде жатқан жалғыз жапырақ суретке қол создым. Көз қиығым түскенде-ақ күліп жібердім. – Өй, Айдош-ау! Мынауың ғажап сурет қой! Нағыз бүгінгі тақырып. Нұрлан да, Ержұман да қарсы болмас. Айтамыз, түсіндіреміз қазір...

– Өте өткір. Сақтық жасамаса дегенім да...

– Кімнен қорқады? Кімнен сақтанады? Әр ауылда болып жатқан оқиға. Жүр. Шындықтың өзі. Тамаша сурет! Бастықтар да бірденені түсінер...

– Біздердікі ұнатпаса, "Жас Алашқа" бере салам. Олар ешкімнен қорықпайды.

– ?...

Іле-шала кезекті нөмірдің макетін бекіту үшін бас редактордың бөлмесіне жиналдық. Қызылды-жасылды фламастермен сызылған макеттер мен запас материалдарымды қобырайтқан күйі редактордың алдына қоюға ыңғайлана бергенде, алдындағы қаламына ұмсынған Нұрекең:

– Ертеңгі нөмірлеріңде оқырман ойынан шығатын жылт еткен бірденелерің бар ма, өзі? Бүгінгі нөміріміз тым қарабайырлау шыққан сықылды, - деді пәстеу үнмен.

– Оқитын дүниелер, - деген Ерекең әр беттің макетін ойша есіне түсіре. – "Ел қауіп еткеннен айтады" топтамасы мен тілге байланысты жазушы Сұлтанәлі Балғабаевтың ащы толғанысын жоспарладық.

Қабағы жазылыңқыраған бастықтың даусы да ашылған.

– О-о, дұрыс екен.

Шуақты мезетті мүлт жібермеген мен:

– Айдарбектің мына бір суреті де кімді болсын елең еткізетіні сөзсіз, - деп қолымдағыны ұсататтым.

Елпілдей ентелей суретке тесіле түскен Нұрлан қарқылдап күліп жіберді.

– Жарайсың! Тамаша әзіл. Тура бірінші беттің төменгі тұсына онша далитпай беріп көрейік. Сөз естуіміз де мүмкін. Ну, что... Ащы ақиқат. Қазір пейілі бұзылған екі аяқты қорқаулар бірінің малын бірі ұрлап жатыр емес пе. Ауласынан, қорасынан алып кететін көрінеді. Сұмдық қой бұл! Талғажау етіп отырған бір-екі тұяғын осылай күзетпегенде не істесін?! Бәрін жасап жүрген өзіміздің қазекемдер. Алысқа бармай-ақ қояйық, мына Жамбыл мен Алматының арасындағы теміржолдың бойына қараңыздаршы. Ықылым заманнан бері жайқалып өсіп тұрған ағаштардың өртейтінін өртеп, қалғанын тегіс кесіп-кесіп отынға, тамыздыққа ұрлап жатыр ғой. Күре жолдың қос қапталында жыпырлай жарысқан талтеректердің тұқылдарын көргенде ішің ашиды екен. Аянышты, обал-ақ! Сен, Айдарбек, осы тақырыпқа да арнап, таяудағы нөмірге карикатура салшы. Жұрт көрсін, күлсін, ойлансын!..

Тәуір дүниенің аты – тәуір. Айдарбектің "Түнгі күзет" аталатын сықақ-суреті ертеңінде бүкіл елді елең еткізді. Телефонмен талай жанашыр тілектестеріміз хабарласып, өз ықыластарын білдірген. Шындыққа сусап жүргендердің ортақ ойы: "Жасқақтанбай, жалтақтамай осындай өткір дүниелерді жариялап тұру керек". Мерей марқайтар жақсы лепес. Біз де шірендік. Илегеніміз бір терінің пұшпағы ғой. "Итің жаман дегенде өлгенім-ай" демей ме намысқой бабаларымыз. Әйтпесе, "Күн сайын газеттеріңізді ашамыз да жабамыз, ашамыз да жабамыз" дегенді есту оңай емес-ау.

Айтпақшы, Айдарбектің сағыздай созып, тәптіштей мақтаған карикатурасының мазмұнын бірер сөзбен түйіп жеткізейін.

Дүйім көпті дүр сілкіндірген суретте жұлдыздары жымыңдаған түнгі күзет бейнеленген-ді. Құлақшыны мен қалың тонын қымтана киген жер ортасына тақаған жігіт ағасының қолында – қос ауыз мылтық. Қос аяқты қарақшылардың ұрлап-үптеуінен аман қалған жалғыз қойын әйелінің жанындағы өз орнына ұйықтатып, алаңсыз күзетіп отыр. Өмір шындығы. Соңғы кездері көптеген ауылдан кездестірген келеңсіз көрініс. Еріксіз езу тартасың. Артынша мырсылыңды тыя қоясың. Қарқылдап күлгің келеді. Бірақ, жанарыңа сығылып жеткен мөлдір моншақ қан тамшысындай, көзіңді де, көңілінді де буалдырлатып өксікті сезімге түсірері хақ. Сөз жоқ, мұндай ынғайсыз сәтті сіз де кешесіз. Міне, қылқалам құдіреті, суретші шеберлігі.

Бұдан кейін де Айдарбек Ғазизұлы қоғамдағы кемшіліктер мен тіршіліктегі түйткілдерді әшкерелеген ондаған сықақ-суреттер салды. Әдемі әзілге, жеңіл юморға, уытты сарказмға құрылған бұл туындылардың қай-қайсысы да мақтамен бауыздағандай әсерге бөлейді. Сатира сурет – газет жанрының алдаспаны. Бетің бар, жүзің бар демейді. Лауазымыңа қарамайды. Мазақтайды, мінейді, түйрейді. Селебедей сылып түседі. Қан қақсатып, тұңғиық ойға шомылдырады. Әрине, өрең мен дәтің шыдаса. Әйтпесе, карикатураға әзіл, сайқымазақ, әжуа ретінде, атүсті қарайтын тоңмойындар жетіп жатыр. Ілкі сөт жымиып, сосын лақтыра салатын селтетпес маубастардың дені сіз бен біздің жанымызда жүр емес пе. Осы орайда Айдарбек қолынан шыққан "Ана тілінің тағдыры", "Түнгі көбелектер", "Жемқорлық жемсауы", "Алаяқтың ақыры", "ССРО-ның күйреуі", "Ақтандақтар ақиқаты", "Желтоқсан құйыны", "Полигон пердесі", "Дінсіздік дүрбелеңі" тәрізді тағы басқа туындылары қилы-қилы заманды бастан өткізген халық мұңын, дәуір шындығын, замана запыранын, ел еңсесін езген жүйенің бет-бейнесін қазқалпында бейнелейді. Айшықты сықақ-суреттерінің көтеріп тұрған жүгі зілмауыр. Салмағы жағынан кез келген сын мақаладан, кез келген фельетоннан құндырақ.

Аға газеттің табалдырығын имене аттаған қылқалам иесі мейілінше құштарлана тер төккен. Оның үстіне баяғыдай мамыражай мезгіл емес. Алдындағы Жанұзақ пен Рүстем ағалары секілді күнұзақ фото тырнағыштап, штрих заставкалар сызып мұрнынан шаншылып жатпайды. Қарадүрсін жұмыстарды біртіндеп компьютер ауыстыруда. Сондықтан да ол біраз уақытын әзіл портреттер мен шарждар жасауға арнаған. Қандай шаруада болсын өзіндік дара қолтаңбасын байқатуға ұмтылатын Айдарбек шарж-бейнелерді өлдекімдер құсап жеңіл-желпі сүйкей салған сызықтармен көрсетпей, тұлға характері мен образын жан-жақты ашуды нысаналы мақсат етеді. Негізгі детальдарды, нақты штрихтарды ол өз кейіпкерінің болмыс-бітімін, кескін-кейпі мен мінезін айғақтау үшін ұтымды әрі орынды пайдаланады. Мәселенки, Шыңғыс Айтматов, Олжас Сүлейменов, Әбіш Кекілбаев, Шерхан Мұртаза т.б. әйгілі қаламгерлердің, тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевтың, қаһарманғарышкер Тоқтар Әубәкіровтің, сондай-ақ киелі сахна мен дүбірлі додаларда топжарған спорт саңлақтарын арқау еткен портреттері — тұтас бір галерея. Күрделі стильде жазылған бұл әзіл шарждардың айтары да, меңзері де сан қатпарлы. Өзінше өрілген өрісті туындылардың астарлы қалтарыстарын шеберлікпен шендестіре бейнелеудегі суретшінің қиялы ұшқыр, ойы терең, көздеген нысанасы дәл. Әдеттегі баспасөз беттерінде ұшырасатын достық әзілдер деңгейінен көп биік. Әрқайсысы айтары мол бөлек-бөлек кесек картиналар іспетті. Ұтқыр шешім суретшінің тынымсыз ізденісін айқын сездіргендей.

Уытты әзілге, ащы мысқылға, уәжді күлкі мен өткір сынға өзек болған жас суретшінің туындыларын жазбай аңғарған атақты сатирик-қаламгерліміз Шона Смаханұлы мен Ғаббас Қабышев кезінде ыстық ықыластарын білдіруі тегін емес. Сона тілді Шона ағамыз Айдарбектің бірнеше карикатураларына арнап мірдің оғындай өлең жолдарын тудырса, бағбан пейілді Ғабаң бозым таланттың "Өнер" баспасынан жарық көрген "Айтпаса да түсінікті" аталатын жинағына қуана алғысөз жазды. Бір қызығы, осы кітабы шыққаннан соң Айдарбекті достары мен құрдастары "Айтпаса да түсінікті" атап кетіпті.

Еңбек жолын Өскемен қорғасын-мырыш комбинатында бастаған ол сурет өнеріне деген ынтасын өшірмейді. Әуелден-ақ сатираға бейім көкөрім талант қоянқолтық еңбек етіп жүрген әріптестеріне арнап жеңіл юморлар салуын тоқтатпайды. Комбинаттың қабырға газетінде жиі жарияланатын достық әзілдері цех бастықтарына да, қарапайым жұмысшыларға да